

Olasz–magyar irodalmi és művelődési kapcsolatok a 18–19. században

Szerkesztette

DÓBÉK ÁGNES

reciti
Budapest
2022

A kötet megjelenését a Lendület Irodalmi nyilvánosság a polgárosuló Nyugat-Magyarországon 1770–1820 Kutatócsoport, valamint a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete támogatta

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Irodalomtudományi
Intézet

A borítón: a Szent Péter-bazilika Rómában, Karl Robert Schindelmeyer (1769–1839) színezett metszete, in: *Merkwürdigkeiten der Welt*, I. Bd. (Wien: 1808), a 18. oldalt követően. (A Ráday Gyűjtemény Könyvtárának példánya, a Ráday Gyűjtemény felhasználási engedélyével)

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható. A kötetekink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

HU ISSN 2630 953X
ISBN 978 615 6255 38 9
978 615 6255 39 6 (pdf)

Kiadja a Reciti,
ELKH BTK Irodalomtudományi Intézet,
1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

www.reciti.hu

Felelős kiadó: Kecskeméti Gábor,
a BTK Irodalomtudományi Intézetének igazgatója

Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa

Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Itália alulnézetben

Magyar katonák közköltészeti emlékei Észak-Itáliából (1760–1825)*

*Kodály Zoltán (1882–1967) tiszteletére,
aki emléket állított Háy Jánosnak és katonatársainak*

Bevezető

Gulyás Judit jelen kötetbeli tanulmánya¹ a filológiai adatok elemzése során felveti a történeti folklorisztika alapvető dilemmáját: van-e a folklór típusú tudásnak filológiája, és ha van, min alapul? E kételyeket magam is meg tudom erősíteni, hiszen az utóbbi bő negyed században Küllős Imolával közösen a magyar közköltészet kutatásának szenteltük az időnket. Bár mi a verses műfajokra koncentráltunk, de egészen hasonló tapasztalatokhoz jutottunk, mint a prózafolklór kutatói. Ez bizony egy „másodlagos filológia”, néha valóban másodlagos-harmadlagos adatokkal kell dolgoznunk, s a tények társaságából nem tessékkelhetjük ki a sejtéseket, sőt akár az ötletszerűséget sem. A popularításban a nemzetközi erővonalak gyakran egymást is elfedik, magyarnak tűnő motívumok mögött külföldi bázisszövegek, előképek rajzolódnak ki. Más esetben egyelőre ez még nem adathozható, vagy csak túl távoli analógiák kerültek elő.

A most felidézendő szövegegyüttesnek, a katonaközösségek költészetének bőven vannak nemzetközi párhuzamai, ám azokat nem kellett átvenni vagy másolni, hiszen a hasonló élethelyzet hasonló alkotásokat hívott életre szerte Európában és másutt. Mindenképp szeretném felhívni a figyelmet a 18. század végi, 19. század eleji időszaknak, a napóleoni háborúk korának európai kultúraátrendező

* Készült az „Irodalmi nyilvánosság a polgárosuló Nyugat-Magyarországon 1770–1820” Lendület-kutatócsoport keretében.

1 GULYÁS Judit, „A néprege a korai magyar sajtóban: Straparola meséi a *Hasznos Mulatságokban*”, lásd e kötetben.

szerepére, amely sokrétűen kiterjedt a popularitásra is. Ennek csupán egy keskeny szeletét tudom bemutatni, hiszen az utókor számára csak ízelítő maradt fenn belőle. Ám a párhuzamos nemzetközi adatok azt sejtetik, hogy ennél többre is számíthatunk majd egyszer.

Olaszok a 18–19. századi magyar közköltészetben

Mielőtt Itáliába indulnánk a fő témánk vizsgálatára, érdemes áttekinteni, mit gondoltak az olasz közemberekről Magyarországon. Az olaszokra vonatkozó kép fő elemei ugyanis a hazai közköltészetből is kirajzolódnak. Némi imagológia, néhány otthonról hozott etnikus sztereotípa is belevegyül abba a szöveghagyományba, amit a magyar katonáknak tulajdoníthatunk, vagy általuk is használatban volt. Amikor a 18. századi magyar értelmiség nem az elit kultúra hordozóiként tekint az olaszokra, hanem hétköznapi emberekként, többnyire az árus, a kereskedő archetípusát látja bennük. Ennek összefoglalását Szirmay Antal könyvéből idézhetjük 1804-ből:

120. §. Régi királyaink alatt számos olasz bevándorló is állandóan letelepedett Magyarországon; ezek *latinok* néven fordulnak elő okleveleinkben. 1242-ben a tatárjárás után IV. Béla király hozzáértő szőlőművelőket hozatott Olaszországból, akik Tokaj hegyvidékét új, olasz szőlőtőkkel ültették be; róluk kapta nevét a Tokaj-hegyaljai *Olaszi-liszka* város és *Olaszi* (itáliai) község, nemkülönben a híres tokaji szőlőtőke, a *furmint* az olaszországi Formia vidékéről, amelyet már Horatius is megénekelt (Ódák I. 20.), úgyszintén a *rumonya* vagy római szőlőtő. De még ma is sok olasz bevándorló gyökeresedik meg városainkban kereskedés céljából, akikről ez a nóta járja:

Én Bassano, Taliano ex patria,
Apád könyves firma di Venezia:
Régen füge, limonádé,
Most valódi könyvparádé
Potom áron eladó.²

2 SZIRMAY Antal, *Magyarország szóképekben / Hungaria in parabolis*, ford. VIETÓRISZ József, kiad. Csörsz Rumen István, Téka (Kolozsvár: Kriterion Kiadó, 2008), 175. A versből csak az 1. strófát közöljük, az eredeti latin–olasz keveréknyelvű szöveg: „Jo som Bassano ex Italia, / Ill’ patre Libraro di Venezia, / Olim fici, et lemoni, / Modo libi, Imazini / Vendo levi prezio.” Antonius SZIRMAY de Szirma, *Hungaria in parabolis sive commentarii* [...] (Buda: Typis Universitatis, 1807²), 91–92, 91. A magyar kiadás jegyzetében: SZIRMAY, *Magyarország szóképekben...*, 134.

Lehet, hogy ezt a verset Szirmay maga írta, bár így fogalmaz: „akikről ez a nóta járja”,³ de nála ez mindig kétértelmű információ szokott lenni. Az olasz könyvárús egy szót sem szól magyarul, hanem olasz–latin keveréknyelven mesél arról, hogy eddig déligyümölcsöket árult (tehát a szülei jó eséllyel már ezt csinálták a 18. században), de 1804-ben már könyvárúsként tengeti életét. Szirmay és kortársai még úgy tudták, hogy a Tokaj-hegyaljai szőlőművelés is olasz eredetű, és az *-olaszi* helynevek az itáliai telepéseket jelölik. Ezt a kutatás utóbb árnyalta, mivel ezek a *latinus* népek („olaszok”) Tokaj esetében sokkal inkább vallonok voltak, akik a burgundiai szőlőművelés technológiáját hozták magukkal Kelet-Európába. Mindenesetre a hegyaljai borok ekkoriban az olasz borok kultuszához kapcsolódtak, ideértve a *furmint* nevének itáliai eredetét. (Szirmay másutt a káposzta, azaz „a legmagyarabb étel” kultuszába is beilleszti az olaszokat.) Mindez természetesen kontaminált módon volt jelen a köztudatban.

Olasz vándorárúsokkal gyakran lehetett találkozni a magyar városi piacokon. A 18. századi közköltészetben főként a tört magyarságuk miatt válnak komikus-sá, ugyanazért, amiért a német katonák, a szlovák vándor mesteremberek vagy a görög kereskedők; róluk is írnak ilyen gúnyverseket.⁴ (Szirmay Antal ebben is jeleskedik.) „Madárország” természetesen Magyarországot jelenti; a németcsúfólókból átvett jellegzetesség, hogy zöngétlenül mondták az ország nevét, ugyanakkor olasz módra bizonyára dallamosan: „Én szegény Talián / Kinek nints domo / Meg viszen Taligán / Sok figűr homó // Azt visz Madár ország / ott lész nad sokaság / Én lész nad uraság / Madár ország lak.”⁵

A közköltészetben vagy így, vázlatos magyarsággal, vagy olaszos halandzsa nyelven beszéltek ezeket a zsánerhősöket. Jórészt az idegeneknek kijáró, gúnyos, szokatlan megnyilvánulások veszik őket körül, amelyek néha összekapcsolódhatnak, ahogy az alábbi ponyvaszöveg tanúsítja. A cigányok lakodalmának függeléként közölt versben az egyik maskarázó (valószínűleg egy diák) olasz citromárúsoknak öltözik: „Az eggyik kosarat kötött eleibe, / Fel-öltözött vala egy olasz képebe, / Ló szarokat rakott a tzitron helyébe, / És azt árulgatta a' tántz közepébe.”⁶

3 Szerzőmegnevezés nélkül, *Mercat imago* címmel egyik saját gyűjtőkéziratában is szerepel: *Collectio Ingeniosarum Cogitationum inchoata 1a Julij 1782o* Per Antonium de Zirna, OSZK Kézirattár, Fol. Lat. 1699, 148–149.

4 Pl. SZIRMAY, *Magyarország szóképekben...*, 79–83.

5 Szabó József-énekeskönyv (1831), OSZK Oct. Hung. 917, 22a, 31. Dall.

6 *Az esküvés végén tyúkverőhöz fogtak* kezdetű vers az *Öt szép világi énekek* című, keltezetlen ponyvafüzetben jelent meg. Kiadása: CSÖRSZ Rumen István, kiad., *Magyar világi ponyvairodalom 1700–1820: II. Oktató és szórakoztató költészet*, ReTextum 11 (Budapest: Reciti Kiadó, 2020), 65. sz.

Ezt a szkatologikus (altesti) humort több irányból is komikusnak érezte a korbéli közönség. Szegény olaszokat még a krumplifogyasztás miatt is csúfolták, holott talán mégse ők voltak a legfőbb krumplievők ebben az időben Magyarországon. Ugyanígy gúnyolták például a szlovákokat vagy a zsidókat, de a krumpli mint a szegénység allegóriája meglepő módon az olaszokat is utolérte.⁷ A legfontosabb azonban az olasz ácsok és egyéb mesteremberek szerepeltetése volt ebben a hagyományban, emlékezzünk például Lúdas Matyi egyik álruhájára. Ugyanabból a korból való ez a tört magyarságú dal:

Az Olasz Áts

Könnyü ruhám, ingem, gatyam, ruha köténnel,
Szarvas bőrből megvan kesztyűm kurta ....tyával
A fél kézbeli bard megmutatnak egy olasz átsot.

Nem tudom meg még jól magyar, majd meg tanulom,
Mert magyar beszél, ha akar, majd tsak megfűlom,
Mir Isten ide hozott jaj szegint, én olasz átsot.⁸

Úgy tűnik, hősünk nem csinálta meg a szerencsését Magyarországon, mert nehéz volt itt a boldogulás. Ugyanilyen figura jelenik meg Fazekasnál, és akik ezt a dalt énekelték Sárospatakon, jó eséllyel olvasói voltak a *Lúdas Matyinak* is: „Meg lessz már, így szóll Matyi, meg lessz Döbrögi verve. / Elfordúl onnan, veszen egy félkézi szekertzét, / Zsebbeli ölméröt, 's plajbászt egy irha kötövel; / És egy vándorló Olasz-Áts formába jelen meg.”⁹

Ezúttal mégsem róluk és az így kirajzolódó olasz-képről szeretnék beszélni, mert ez önálló tanulmányt érdemel. Minél intenzívebb ugyanis az olasz kereskedők és az értelmiség alatti rétegek jelenléte Magyarországon, annál biztosabb, hogy a populáris kultúra valamiképp reagál erre. Etnikus sztereotípiáik mellett ráadásul ők maguk is hordozói voltak saját szöveg- és dallamhagyományuknak.

7 „Ditanti palpiti...” olasz–magyar makaronikus krumplicsúfóló, 1810–1825, OSZK Kt. Quart. Hung. 1137, 101b. A témáról egy jiddis népdal kapcsán legújabbán: BOBÁK Szilvia, KÁLMÁN C. György és KÁLMÁN Mihály, „Krumpli, krumpli, krumpli”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 9*, szerk. Csörsz Rumen István, 101–110 (Budapest: Reciti Kiadó, 2021).

8 *Felvidítő VI. Nóták II.* (1824 után), 55. sz. Sárospatak, Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Kt. 131. Mf.: MTAK A 1568/IV.

9 FAZEKAS Mihály, *Lúdas Matyi* (1804, 1817), Második levonás.

Nemcsak az oralitásban, de bizonyára kéziratok és magukkal hozott nyomtatványok útján is – gondoljunk ismét Szirmay Antal hőisére, a könyvárusra.

Magyar katonák olasz földön

A napóleoni háborúk korának kitüntetett hadszíntere magyar szempontból Észak-Itália. Nem a kiemelkedő csaták miatt, bár azokban is bőven vettek részt magyar katonák, például az 1800. június 14-ei marengói ütközetben. A hadtörténetészek jelentős létszámú, több százezres magyar részvételt mutattak ki a francia háborúk teljes időszakában, 1792 és 1814 között.¹⁰ Korabeli lépkekkel világháborús méretű hadszíntér vette körül Magyarországot, déli és északnyugati irányból mindenképp. Észak-Itália különösen fenyegetett és sok véráldozatot kívánó térség volt ebben az időszakban.

A történelem azonban sajnos ismétli magát, és a folklorikus tudatunkban, sőt néha az elemző, tudományos gondolatainkban is elfedi a Napóleon-kort az első világháború olasz hadszíntere és az ott elvérzett sok ezer magyar katona. Szinte mindenkinek a családjában van első világháborús áldozat, vagy legalábbis sérült; dédnagyapám is sebesülten tért haza Isonzótól. E hatalmas jelenkori sokk akaratlanul háttérbe szorítja, másodlagossá teszi a korábbi észak-itáliai háborúk magyar részvételére vonatkozó tudásunkat. Nem túlzás tehát megemlítenünk, hogy a korszak nemzetközi hadszínterein súlyos áldozatok árán álltak helyt a magyar katonák, s az otthon maradottak sorsát örökre meghatározta ez a negyed század.

A több helyről érkező férfiak kényszerű közössége, a hadsereg egyúttal a közöltészeti tudás átadásának fontos terepe volt. Lehetőség nyílt távoli mikroközösségek vagy régiók szöveges alkotásainak cseréjére és a közös katonafolklór el-sajátítására, majd továbbterjesztésére is. A magyar népmese történeti kutatói több ízben utaltak rá, hogy a kaszárnyákban vagy a táborokban rendszeresen meséltek egymásnak az üres óráikat töltő bakák. Ezzel több nemzetközi szüzsé és mesetípus terjedéséhez járulhattak hozzá. Erős a gyanú, hogy például Fazekas Mihály a katonaeveiben bőven hallott és tanult ilyesmit.¹¹ András Sámuel egyik, nyomta-

10 A kérdést összefoglaló új monográfia: NAGY L. István, *A császári-királyi hadsereg 1765–1815: Szervezettörténet és létszámviszonyok* (Pápa: Gróf Esterházy Károly Múzeum, 2013).

11 GULYÁS Judit, „Az »izgalmas és titokzatos példa«: A Lúdas Matyi-mesetípus szóbeli és írásbeli hagyományozódása”, *Studia Litteraria* 59, 3–4. sz. (2020): 130–159, hozzáférés: 2022.04.29, <https://doi.org/10.37415/studia/2020/3-4/130-159>.

tásban kiadott anekdotáját Gaal György katonáktól gyűjtötte vissza,¹² s az éneklő bakákat ugyancsak értékes „adatközlőknek” tartották a közköltészet első szekunder gyűjtői, köztük az említett Szirmay Antal, aki 1812-ben az inszurgensektől is feljegyzett néhány dalszöveget.¹³

Hőseim azok a magyar gyalogos közkatonák, akik nagyon nagy számban vettek részt a napóleoni háborúk, majd a következő évtizedek észak-itáliai hadmozdulataiban. A leírások alapján az idealizált egyenruha ábrázolásainál sokkal nyomorultabban néztek ki. A költő Kisfaludy Sándor észak-itáliai naplójának egyes bejegyzéseiben lesújtó véleményének ad hangot az ott állomásozó magyar katonák felszereltségéről, egészségi állapotáról:

Május 3. [Cremona]

Ismérem már a szép regementet, melyben szolgálni fogunk; itt egy kompánia fekszik: csupa ősz, reszkető, vak, sánta, béna vitézek ezek. [...]

Május 9. [„Mayland”, Milánó]

A franciák által elszélesztett, és most mintegy ezer főig öszvegyűjtött frey corps is ma érkezett ide, és itt marad a várnak oltalmára. És ezen inkább tolvaj, mint katonára, és a feljebb említett csonka, béna öreg embereknél több semmi sem. Ez hallatlan várbeli garnizon!¹⁴

Túlzás nélkül büntetőszázadoknak tekinthetjük ezeket a helyőrségeket. Történetük rosszul dokumentált, gyakran még ezredtulajdonosaik sem voltak, annyira alacsony presztízსűnek számítottak.¹⁵ Már csak ezért is fontos minden apróság, amit a közköltészetből kiolvashatunk az ottani bakák sorsáról, életkörülményeiről.

12 DOMOKOS Mariann, „De mit mond Dávid?: Gaal György egy kéziratos anekdotája és lehetséges forrása”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok 8*, szerk. Csörsz Rumen István, 417–424 (Budapest: Reciti Kiadó, 2020). Gaal György más meséket is katonáktól gyűjtött, akiknek a névsora is megmaradt. Erről bővebben lásd Havay Viktória megjelenés előtt álló tanulmányát.

13 KÖNIG György, „Népdalok és egyéb versek gyűjteménye (1812)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 11 (1902): 67–77, 206–216.

14 KISFALUDY Sándor, *Napló és Francia fogságom*, kiad. az Apáczai Csere János Gyakorló iskola munkaközössége, Kis magyar múzeum 10 (Budapest: Magyar Helikon, 1962), 67, 73. Kisfaludy *Naplójáról* lásd még e kötetben: SÁRKÖZY Péter, „A 18. századvég legolvasmányosabb szépprózai műve: Kisfaludy Sándor itáliai és franciaországi útinaplója”.

15 Köszönöm Nagy Ágoston történész barátom szakvéleményét.

A „montovai legények”

Első szövegünk három évtizeddel megelőzi a Napóleon-kort. Mantova ezúttal nem Vergilius szülővárosaként lesz fontos, hanem azért, mert már az 1760-as évektől adatolható az itt táborozó magyar katonák dala. Nem itáliai forrásból ismerjük – bár ott is fennmaradhatott ilyen –, hanem Magyarországról valók az adatok. Hangsúlyozom, hogy nem egyedi változatról van szó, hanem egy évtizedeken át felbukkanó, sokféle variánsban elterjedt dalról. A kritikai kiadásban a legkorábbi, tíz versszakos feljegyzést közöltük (1761 körül),¹⁶ ezért itt most egy valamivel későbbi és rövidebb szöveget mutatok be:

Montovai Legény

	1.	Montavai legénynek bakantsa van szegénynek tartja ő azt ékesnek magát benne kényesnek 5 mert ékesen fel-fűzte a' lábára kötözte illeg ballag benne
	2.	Addig éli világát még irhazzák nadrágját 10 kevélyen tartja magát benne veti vigságát a' lábait a' tánczra úgy szedi mint a' ránczra míg nem viszik a' sánczra
15	3.	Nem kap az uraságon tsak a' katonaságon mert úr egész világon tsak úgy él, mint egy ágon

16 Csörsz Rumen István és Küllös Imola, kiad., *Közköltészet 3/A: Történelem és társadalom*, Régi magyar költők tára: XVIII. század 14 (Budapest: Universitas Kiadó–Editio Princeps Kiadó, 2013), 123/I. sz., 170–172. A továbbiakban: RMKT XVIII/14.

Vakarni nem lesz gondod
 Ganéjt nálunk nem hányod,
 füzd fel hamar bakantsod
 üszd [!] öszve a bokadot.¹⁹

Jóval szélesebb nyilvánosságot kapott a kor egyre harciasabb propagandairódalma, a magyar seregeket buzdító indulók. Fő motívumaikat könnyű összefoglalni: „Lóra, vitézek! Mi, magyarok Attilával és Hunyadival legyőzzük a poroszt, a törököt, a franciát – mikor kivel háborúzunk –, mert mi vagyunk a világ legjobb katonái.”²⁰ Ám a valóság közelebb állt a mantovai bakák dalában olvasható tényekhez. Rossz felszerelés, kérdés, majd indokolatlanul szigorú fenytések, súlyos botütések: „Ha nem jól forog talpán, ropog a bot a hátán” – a laktanyákban valóban mindennaposak voltak a verések, a vesszőfutasok, a fogda. Így lehetett rendet tartani, s épp ezért vezényelték a magyar katonákat ilyen messzire, mert nehéz megszökni, s nem lehet összejátszani a helyi lakossággal. Megjegyzendő, hogy Mantova nevét olaszos alakban használja a dalszerző, kicsit magyarosra igazítva. Emiatt minden változatban *Montova* olvasható, nem pedig a latin és német közegben bevett *Mantua*. Ez is a helyi élményekkel függhet össze. (Más olasz településeket viszont gyakran német névváltozatban emleget a későbbi katonafolklor, például a Kodály által feldolgozott népdalban: „de *Majland*ban harminckető [torony] látszik”).

A dal néhány változatának megőrzését az idén 250 éve született Jankovich Miklósnak köszönhetjük. A régi közköltészet megmentésén munkálkodó magyar hazafiak látókörébe így hamar bekerült az ének. Az RMKT XVIII/14. kötetben közölt variánsok gyors áttekintése megerősíti ezt a benyomást:

- I. **Énekeskönyv** (1761) STOLL 263. sz.,²¹ 1b–2b. 10 versszak, a későbbiekhez képest számos egyedi motívummal.
- II. **Erdélyi-énekeskönyv** (1779) STOLL 332. sz., 59–60. 6 versszak.
- III. **Jankovich Miklós: Magyar világi énekek** (1789–1793) STOLL 383. sz., I. 32a. 10 versszak.
- IV. **Kresznerics Ferenc dalgyűjteményei** (1790–1809) STOLL 399. sz., I. 59b–60a. *Montovai legény*. 5 versszak.

19 Uo., 123/II. sz., 499.

20 Uo., 47–118. sz., többféle alműfajban.

21 STOLL Béla, szerk., *A magyar kézíratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája, 1542–1840* (Budapest: Balassi Kiadó, 2002²). Itt és a továbbiakban: STOLL + tételszám.

- V. **Szép világi énekek** (XVIII. század 2. fele) STOLL 478. sz., 16b–17b. *Katonárúl.* 7 versszak.
- VI. **Thaly-kolligátum** (XVIII–XIX. század) STOLL 511. sz., 70a. 8 versszak.
- VII. **Jankovich Miklós: Nemzeti Dalok Gyűjteménye** (XIX. század eleje) STOLL 531. sz., IV. 48a–b. 6 versszak. A II. csaknem egyező másolata.
- VIII. **Horváth András-énekeskönyv** (1813) STOLL 637. sz., 1a–b. 9 versszak.

A nyolc ismert változat²² több mint ötven évet fog át, s provenienciájuk is változatos. Az első, név nélküli kézirat talán észak-magyarországi eredetű, az *Erdélyi-énekeskönyv* egy felvidéki gyűjtemény, amely későbbi tulajdonosa, Erdélyi János nevét viseli, de korábban Jankovich birtokában volt. Jankovich saját kéziratái inkább dunántúliak (III, VI), Kresznerics Ferenc kézirata is kemenesalji, Horváth András (írói nevén Pázmándi Horváth Endre) Győr környékén és Fejér vármegyében tevékenykedett, a *Szép világi énekek* viszont Erdélyből származhat. A fentiek nyomán a dalt országosan ismert szövegnek tekinthetjük. Ez egyszersmind arra is utal, hogy nem egyetlen ilyen daluk lehetett az itáliai magyar bakáknak, s hogy e szövegeknek volt módjuk visszatérni Magyarországra. Már csak azért is, mert Mantova időnként gazdát cserélt.

Ennek fényében talán a *Dávidné Soltári* című kézirat címlapján sem csupán tréfás álnév olvasható, ahogy eddig gondoltuk.²³ Az 1790 táján összeírt énekeskönyv gazdája Daróczi József lehetett, aki később Székelyudvarhely tanácsosa lett, ekkor azonban valószínűleg sárospataki diák volt. A címlapon „Szerelmes Péter Mantovában” álnévvel szerepel. Az ismét olaszosan írt városnév alighanem itt sem Vergilius emlékéét idézi,²⁴ sokkal inkább az ott állomásozó magyar katonákét (akik közt lehettek pataki diákok és székely fiúk, netán Daróczi maga is...). De ha nincs benne életrajzi utalás, akkor sem közömbös, hogy ezt a várost választotta az álnév gazdája.

Még egy érdekes forrásra hívnám fel itt a figyelmet, amely szintén sok katonadalt tartalmaz (bár épp a *Montovai legénynek...* nem szerepel), továbbá néhány olasz szerelmi és egyéb dalocskát. Az 1810-es években összeírt *Ráth Károly-énekeskönyvet*²⁵ a Kisfaludy Társaság népköltési felhívására küldte be a névadó, így Erdélyi János adta ki néhány szövegét a *Népdalok és mondák* lapjain. Nem kizárt, hogy ez is Itáliában keletkezett, talán egy tiszt volt a tulajdonosa.

22 Az RMKT megjelenése (2013) óta nem került elő újabb változat.

23 STOLL, 393. sz.

24 Vergilius nem nevezhető a szerelem költőjének, így ez az asszociációs kör mellőzhető.

25 STOLL, 504. sz. (Itt 18. század végi datálással szerepel, de a szövegek kora alapján valamivel későbbi lehet.) MTA KIK RUI 8r 206/140.

Csöbrös István énekeskönyve

A „montovai legények” dalát 1814-ben még vígan énekelhették szerte Magyarországon, amikor egy Csöbrös István nevű fiatalembert a napóleoni háborúk utolsó pillanatában elvitték katonának a drávaszögi Kopács faluból. Ez a forrás sajnos már nincs meg, tudomásunk szerint a délszláv háborúban Kopácson (Kopačevo, ma Horvátország) nyoma veszett. Szerencsére 1993-ban, korábbi gépiratok alapján kiadták, így a forráskiadása régóta hozzáférhető Katona Imre, Lábadi Károly, Bori Imre és Jung Károly közös munkájaként;²⁶ Küllös Imola írt róla egy tanulmányos recenziót.²⁷ A magyar nagyközönség első ízben 1986-ban, Soltész István kitérő könyvéből értesült a Csöbrös-énekeskönyvről, amely e kéziratot tette meg tematikus gyűjtőpontjának.²⁸ Stoll Béla bibliográfiájában 2002 óta szerepel a gyűjtemény,²⁹ bár nem a legszerencsésebb *Kopácsi énekeskönyv* címmel, hiszen, mint látni fogjuk, nem a drávaszögi faluban keletkezett. Ennek ellenére kevesen ismerik a forrást, ezért ezt az alfejezetet neki szentelem.

Főként azért szokták emlegetni Csöbrös István kéziratát, mert szerepel benne a 16. századi Szendrői Névtelen éneke, a *Szilágyi és Hagymási-széphistória* másolata (*Egy szép dologról én emlékezem...*, 12. sz.). Egy közelmúltban megjelent cikk szerzője, Schelhammer Zsófi többek közt Csöbrös kései, voltaképp megmagyarázhatatlan másolata miatt gyanakszik arra: jó eséllyel nyomtatott változata is volt a széphistóriának, s nemcsak a 17. századi kéziratok útján terjedt.³⁰ Ezzel teljesen egyetértek, mivel a kézirat közköltészeti versanyagának zöme ponyvakiadásokra vezethető vissza.

Csöbrös István semmiképp sem másnak készítette ezt a gyűjteményt, noha a szövegeket többen ismerhették a közösségben. Saját használatú, erősen auktoriális³¹

26 KATONA Imre és LÁBADI Károly, kiad., *Egy szép dologról én emlékezem: Csöbrös István kopácsi énekeskönyve* (Újvidék: A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete–Forum Könyvkiadó, 1993). A továbbiakban: *Csöbrös*.

27 KÜLLÖS Imola, „»Egy szép dologról én emlékezem...«: Csöbrös István kopácsi énekeskönyve. Előszó és jegyzetek kíséretében közzéteszi Katona Imre és Lábadi Károly. Szerkesztette és sajtó alá rendezte Jung Károly, Bori Imre utószavával. Újvidék, Fórum Kiadó, 1993. 208 l.”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 98 (1994): 795–798.

28 SOLTÉSZ István, *Szoross poroncsolat eljött: Népballadák háborúkról, katonákról* (Budapest: Zrínyi Katonai Kiadó, 1986).

29 STOLL, 1240. sz.

30 SCHELHAMMER Zsófi, „»Szilágyi Mihály Hagymási kezét elcsapá bokában«: Egy XVI. századi história szerkezeti kérdéseiről”, *Annona Nova 2012: A Kerényi Károly Szakkollégium évkönyve* (2013): 11–22.

31 CSÖRSZ Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840*, Irodalomtörténeti füzetek 165 (Budapest: Argumentum Kiadó, 2009), 38–39.

kéziratnak tarthatjuk, vagyis számos saját szerzésű vagy Csöbrös által kompilált, részben önálló alkotás is van benne, de mégis megőrzi receptuális, befogadói (mások szövegeit megörökítő vagy átdolgozó) jellegét. A drávaszögi református fiatalember abban az írásbeliségben nevelkedett, ami a lakóhelyének szellemi közegére volt jellemző, s azokat a fajta szövegeket és azt az irodalmi stílust ismerte, amelyet a kopácsiak. Ehhez kapcsolódhattak a kaszárnyában elsajátított alkotások, netán ott elérhető ponyvák vagy kéziratok nyomán. Csöbrös István ezt a tudást kamatoztatja unaloműzőként, szívfájdalma enyhítőjeként észak-itáliai állomáshelyein. Ennek ellenére a gyűjtemény egyik utolsó szövegében tágabb olvasóközönséghez szól:

Sokszor siránkozva ilyen szókat monda:
Példája vagyok most az hazafiaknak,
Mert ki vagyok téve országnak, világnak,
Sok szép hazafiak rólam tanulhatnak.

Nem kívánom nekik, hogy arra jussanak,
Akik verseimben engem meghallgatnak,
Katonaéletben ők is vándoljanak,
Az nagy regulárúl vagynak egy nagy példa.

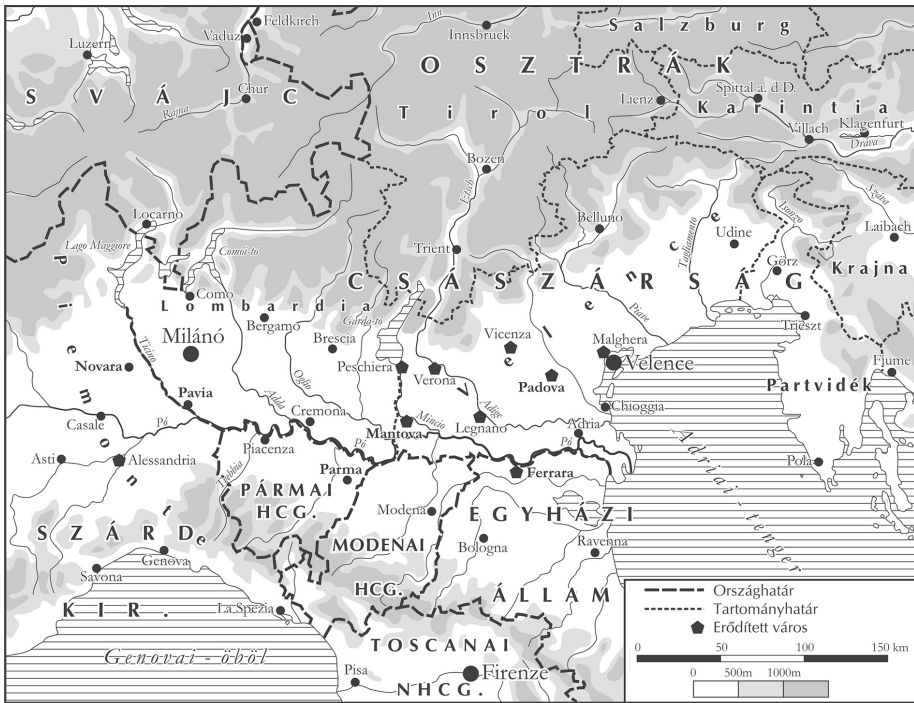
Ezen verseimet csak emlékezetre,
Felhagyom például öreg- és gyermeknek,
És akik utánam világra születnek,
Ezen verseimről megemlegessenek.

Magyarországnak szép hazafiai [!],
Ne restelkedjeteek versemet olvasni,
Netalán nektek is fog részetek lenni,
Sótalan kenyérből ti is fogtok enni.

Gyermeki koromban én is azt reméltem,
Hogy nem prezentáltok soha az németnek,
De bezzeg, látjátok, fegyver alá léptem,
Amely miatt talán életem is veszttem.

(Egy emlékeztető versek)³²

32 Csöbrös, 55. sz., 16–20. versszak, 178–179. Mivel az 1993-as betűhív kiadás nem ellenőrizhető, s több helyen átírási problémákra gyanakszom, a jelen tanulmányban modern átírással adom az idézeteket.

Csőrbös István verseiben szereplő itáliai helyszínek (készítette: Nagy Béla)

Az egyik önálló, de szintén közköltési forrásokon nyugvó keservesben külön hangsúlyozza, hogy mindez német (osztrák) kényszerre történik:

Nem köszönöm az németnek,
 Ausztriai Ferencnek,
 Hogy miért tart ő engemet
 Mondérja viselőjének.

Bárcsak kétszer kinyerhetném,
 Ő mondérját levehetném,
 Magyar ruhát felöltözném,
 Aztat holtig viselhetném.

[Nem köszönöm az németnek...]^{B3}

Csöbrös különösen sokat említi Párma (Parma) városát és az ott zajló háborúságot, illetve a piemonti régiót. Ez azért fontos, mert ha ő 1814-ben csapott fel katonának, akkor főleg azokban az itteni hadmozdulatokban vett részt személyesen, amelyeknél kellemetlenebbet alig lehetett elképzelni. Nekik jutott a franciák kiverése, majd az olaszokkal való összeütközések, akik nem kértek a következő megszállóból sem. Mindez a magyar legényeken csattant, akik viszont igyekeztek vitézül helytállni. A versekben szerepel továbbá Padova, Velence, Mantova, Piemont tartománya, illetve Dalmácia is. A szövegek nem csekély hányadát Ferrarában írta vagy inkább írta le („Romma’ országában”, ekkor ugyanis Ferrara a Pápai Államhoz tartozott):

Az 1822.-ben
Március hónapnak harmadik hetében
Hányódván bánattúl megbúsult elmével
Írtam ez verseket szomorú szívemmel

Róma országának az kerületében,
Ferrára várása egyik szegletében,
Versemben beraktam ezeket így renddel,
Hogy felmaradhasson az emlékezetre.

*(Kereshetem én már vigasságom napját)*³⁴

Az 1822.-ben,
Április hónapnak negyedik hetében
Hányódván bánattúl megbúsult elmével
Írtam ez verseket katonáéletben,

Az Róma országban mikoron hevertem,
Bánatos szívemmel ezeket szörzettem,
Ez verseket írtam egy ülő helemben,
Mert az szívem nem volt soha csendességben.

*(Szomorú nóta)*³⁵

Látszik, hogy sokféle megfordult a térségben, ezt támasztja alá *Az katonai életről* című verse is: „Novarát, Pemontot azt ugyan bejártam, / De én abban soha

34 Uo., 46. sz., 11–12. versszak, 154.

35 Uo., 47. sz., 14–15. versszak, 157.

semmi jót nem láttam, / Az Lombárdiában mikor elindultam, / Egész Veneciát mind öszvebujdostam.”³⁶

Csőbrös többször leírja, hogy 1814 áprilisában, 19 évesen sorozták be katonának: „1814-ben / Hogy írtak az negyedikben, / Akkor tőlem ifjúságom, / Elvitetett vigasságom.”³⁷ Ebben a korban nem volt szó önkéntességről. A gyalogos katonát szinte elragadták, néha a báméskodó tömegből, vagy akár a fogházat ürítették ki, hogy legyen elég újonc. Erről a szigorú és kegyetlen rendszerről ma kevés szó esik. Az újoncozás kötelezettsége már az alapoknál erőszakkal, illetve korrupcióval járt („A gazdagnak három fiát nem bántják”).³⁸ A huszármítológia árnyékában tengődő, rosszul kiképzett és gyengén felfegyverzett gyalogság gyakorlatilag ágyútöltelékek tömegét jelentette, irgalmatlan véréldozattal. Ez a szövegekből is kiderül.

A magyar katonákat Csőbrös hősieks, jó vitéznek nevezi még a kézirat elején. Pármában magánházakhoz kvártélyozták be őket, s itt szíves fogadtatásra leltek:

Az 1813.-ban
Szeptember holnapnak mindjárt utoljába
Eljött az háború, amely volt szomorú,
És szörnyű csatákra az világ jutott. [...]

Bement regementünk Párma városában,
Kavártélban szállott majd minden házában.
Nem volt semmi hiba az étel-italban,
Elig találtatott az nagy főlházakban.

Szép fölvetett ágy volt vitézek számára,
Tiszta gyolcs lepődő az takaródzója,
Megtörött testének kevés nyugodalma.
Csak tíz napig volt Párma városába’

Nagy erővel ismét visszajött francia,
Párma városában be akart szállnia,
De eliben állottak szép magyarok fia,
Az Francia Károlnak első pataliomja.

36 Uo., 1. sz., 4. versszak, 13.

37 Uo., 9. sz., 2. versszak, 54.

38 RMKT XVIII/14, 131. sz. (*Már minálunk verbuválnak kötéllel*), a jegyzetekben gazdag variantúrával.

Radetzki huszárok győnek nemsokára,
Két pataliomnak gyöttek oltalmára,
Nagy sírás-rívás lőn az egész városban,
Sokan ott maradtak az piarcon halva. [...]

Nem volt már hatalma többet franciának,
Mert vége lett osztán egész országnak.
Feladása is lett minden farsangjának,
Az nagy híres-neves Mantova városnak. [...]

Mert nem lehet élni magyar katonának,
Még elébb nem keres kis torkocskájának,
Úgy bátrabban mén osztán az franciának.
Meg is mer állani buger huszárjának [...]
*(Az háború kezdetéről)*³⁹

Mivel viszont a páрмаi események 1813-ban zajlottak, ezek nem Csöbrös élményei. Van egy hasonló vers a győri csatáról is (1809), ez sem alapulhat saját tapasztalatán. Vagy a katonatársai kézírataiból másolta ezeket a verseket, vagy pedig a többiek elmondásai alapján maga írta. Ezt csak úgy lehetne eldönteni, hogyha a környező laktanyákból vagy az ő ezredtársainak hagyatékából még bármi mást is ismernénk.

A Csöbrös Istvánéhoz hasonló gyűjtemények nagy része omniárium; az üres lapokra tollpróba, a ló- és állatgyógyítás fogásai, receptek, adásvételi szerződések, később a családi születésnapok is bekerülhettek. Ám sajnos ilyesmiről nem tudunk, a kézirat pedig elkallódott, tehát arra kell hagyatkozzunk, amiről a forráskiadásban említést tesznek a közreadók. Azok a lényeges adatok, hogy valóban mire költötte a hópénzét, s miként élt, nem derülnek ki ebből a forrásból. Valószínűleg mások kezén is megfordult a kézirat, a legvégén például van egy jóval későbbi bejegyzés, de csak egy töredék oldalon. A nagyon trágár versek egy részét kitépték, ezeknek tartalomjegyzék híján csupán a helyét tudjuk meghatározni, de a tartalmukat semmiképp. Lehet, hogy az alpári kifejezések szűrtak szemet valakinek (a többi versben is akadnak, de most az olvasókat megkímélem ettől az erősen kaszárnyai szókinctől). A kötet valóban ennek az élménykomplexumnak a rögzítése, de nemcsak saját szövegek segítségével, hanem feltehetőleg másoktól és ponyváról is másolt, kicsit parafrázelt alkotásokkal is.

39 Csöbrös, 2. sz., 26–28.

Napóleon nevében többen írtak énekeket az 1810-es években, ezek túlnyomó többségét Pálóczi Horváth Ádámnak köszönhetjük; a leghíresebb a kéziratban is szerepel *Az Bonapárti nótája* címmel, *Siess immár hazafelé, kis seregem* kezdettel, kissé romlott szövegállapotban. Ám Csöbörös maga is írt egy ilyet *Az békességről* címmel.⁴⁰ A száműzetésbe, Szent Ilona szigetére induló Napóleon mintegy a halotti versek modorában, 17. századi stílusban búcsúzik el a családjától, akiket már többet nem fog látni. Márpedig nem lett volna helyes, ha úgy mond le hatalmáról a világ császára, aki nemrég térdig gázolt a vérben, hogy nem írunk a nevében bűnbánó éneket a távoli, ellenséges kaszárnya mélyén. Szinte szánandó módon áll előttünk Napóleon ebben az énekben, tehát valamilyen etika mégis átlengi Csöbörös szigorú, gyakran türelmetlen, intoleráns kéziratát.

Egy kellemesnek indult, de balszerencsésen folytatódó dalmáciai küldetés emlékét is megörökíti. A gyomorforgató hajóút után gyönyörködnek a nagy hal- vagy bálnacsontban Lesina (Hvar) főterén, ami egyébként tökéletesen rímel a korabeli verses hazugságmesék egyik vándormotívumára, ráadásul azt is gyakran obsitos katona szájába adják. Ki tudja, talán ez a sokak által sokáig látható csont is szerepet játszott a motívum elterjedésében – de fordítva mindenképp, hiszen Csöbörös kezét a bejáratott formulák vezették:

Az háború után ismét más országban,
Be is masíroztunk az Dalmáciában,
Amely híres ország az boros voltáról
és tengeren való hajókázásáról. [...]

Soha magyar nemzet nem látott oly csudát,
Mint itt az szigetben egy hal oldalcsonjtját.
Mely csont mind gerenda feküdt az utcákon,
Csudára tétetett ki Lesina városban,

Másfél kaster volt az hosszassága,
Mint kereszt gerenda volt az vastagsága.
De hogyan lehetett az hal megfogása?
Ágyúgolóbbiccsal lövetett ódalban.

(*Más rész*)⁴¹

40 Uo., 3. sz., 31–32.

41 Uo., 5. sz., 1. és 4–5. versszak, 38.

Az idézet 2. strófájának még a rímei is áthallásosak a régebbi közköltészet felé, nemcsak a lenyűgöző látvány:

Hallgassatok, kérlek, hadd mondjak egy csudát!
Láttam csak nemrégén szememmel oly szarkát,
Melynek negyven ember soha a tojását
Meg nem mozdíthatta egyik szára csontját.⁴²

„Kurcola”, vagyis Korčula szigetén hamarosan fegyelmi ügybe, gyilkosságba keverednek, bebörtönzés vár egy magyar katonára Raguzában (ma Dubrovnik). A magyar legények láthatólag mindenütt kakaskodtak, és mindenütt porul jártak, áttételesen ennek is jegyzőkönyvét adja ez a forrás:

Gyilkoságra termett Kurcola szigetje,
Melyben egy pajtásunk életét vesztette,
Két fej szőlőért Mészáros meglőtte,
Melyért főhadnagyunk igen megköttette.

Raguza városban ötöt bévitette,
Az gyenyeralis az tömlöcben tette,
Három esztendőre nehéz vasra tette,
Esztendeit csak úgy várja sötétségben [...]

[Gyilkoságra termett Kurcola szigetje]

Fontos kiemelnünk: bármennyire is az olasz kultúrával rokonszenvező konferencia kötetét gazdagítjuk, amit Csöbrös leírt, a legkevésbé sem olaszpárti gondolatok. (A legenyhébb sorokat válogattam a szövegből.) Pémont, vagyis Piemont azt az ördögi világot testesíti meg, ahova egyrészt a költőt távolra elragadták a hazájától majdnem tíz évre. Másrészt a magyarok, akiket ide vezényeltek, egy másik nép védelmében ontják a vérüket, akik nemhogy nem hálásak ezért, hanem kifejezetten ellenségesek, gyakran megtámadják őket. Rengeteg átkot mond az olaszokra: paráznak, ócska az ennivaló, polentát esznek, nincs egy kályha az egész országban stb. Ez több versben visszatér:

42 KÜLLÖS Imola, kiad., CSÖRSZ Rumen István, mts., *Közköltészet 1: Mulattatók*, Régi magyar költők tára: XVIII. század 4 (Budapest: Balassi Kiadó, 2000), 124/1. sz., 5. versszak; egy főként Erdélyből ismert 18. századi hazugságvers vándorstrófája (*Itt érkezik úrfi, minden félreálljon*).

Kárhozatos, hegyes, görbe, csúfos Pémont,
Kár, szűk országodért hogy az magyar vért ont,
de megállj, végtére az ménkü széjjelront. [...]

Gyilkosságra termett Luciper magzatja,
Hegyes kés szerető Plutónak fajzatja [...]

Mert sok szegény magyar miattad fészkeből
Kirepült, ily mesze születte földjérűl,
Hogy téged megmentsen francia körmébűl,
Mégis velünk bántok gonoszul és ebül. [...]

Lepje el az sáska görbe országodat,
Egye meg az hernyó salátád, hagymádat,
Hordja el az árvíz a takarmányodat,
Az ördög vigyön el pediglen magadat.

*(Az Pémontt országárúl)*⁴³

Az egyik fő elem, hogy protestáns szemmel nézve az olaszok nem istenfélők. Csöbrös álszentnek tartja a papságukat, csapodárnak a népet, kiemelve a hölgyek forróvérűségét. Ahogy kimennek a páрмаi utcára a magyar legények (akik csinosak lehetnek, noha rongyosak), a gyűlölt megszállók szívesen kacérkodnak velük.⁴⁴ Néhány szolidabb versszakot kiemelve:

Hallottam régenten az olasz nemzetnek,
Régi öregektől parázna népének.
De most magam láttam minden erkölcsöket.
Nem érdemes reá, hogy visel ember nevet. [...]

Bizonyságom erre sok szép magyar nemzet,
Kik Olaszországban énvélem szenvedtek,
Mert amidőn néha piarcra kimentem,
Mint az lagzis kutyák, ihogtak, nyihögtek.

43 Csöbrös, 11. sz., 58–59.

44 Ez a motívum a II. világháborús filmekben rendszeresen visszatér.

Mihént az katona kaszárnyából kimén,
 Mindjárt azt kiáltják: „Vinye, ungrész, vinye,
 de régen várlak már, hogy lenne csavári,
 Forró természetem gyere megoltani.”

Ó, csudára méltó, förtelmes taliány,
 Polentával tartott, karcsú vagy, mint agár.
 Fucskos vagy és ugrós, mint az ürgepolyán,
 Fenyé ett volna meg mind apád, mind anyád. [...]

Igaz, a papod sem amaz istenfélő,
 Szerzetes ruhája csak kurvakerítő,
 Igen valósággal magát kimutatja,
 Amidőn az szömélyt sarokba szorítja.
*(Az olasz nemzetről)*⁴⁵

Néhány kolofon jelzi, hogy Ferrara lesz ennek a szomorú történetnek a legszomorúbb pontja, ahova Csöbrös Istvánt kivezénylik. Itt rendfenntartó erőként szolgálnak a magyarok, erről nincsenek hadi beszámolók se más nevében, se a sajátjában. Ám minthogyha a bujdosók életét élné száműzetésben és betegen. Ez ráadásul egy nemi betegség, amelyet a forróvérű olasz lányoktól szerzett be, és az 1822-es esztendő jó részét így töltötte. Itt egy rövid részlet abból a versből, ahol a doktor olaszul szól hozzá:

Vénus ezt jól látván, hogy jó mester vagyok,
 És több kertjeit is bátran reám bízott,
 Ki szebb és ki kisebb, ki pedig nagyobb volt,
 Ennyihány rózsáskert az kezem alatt volt.

Annyira folytattam én az mesterséget,
 Hogy nyertem magamnak egy nagy betegséget,
 Nehezen hordoztam, mint az malomkövet,
 Egész két holnapig alatta nyögöttem. [...]

Amidőn az doktort láttam felé menni,
Akkor már magam is csak kezdtem ijedni,
Az nagy ijedtemben kezdtem kiáltani:
„O di Dió mio, mit fogok csinálni.” [...]

Felvettem szememet, az ajtó megnyíla,
Azonban az doktort felém jönni látom,
És hozzám közelit az patikájával,
arra az látásra mindjárt elájultam.

„Sinor doktor, prego staluntana konmi
Mindjárt elájulok mikusi palare.”
De „non skulta nente”, hanem csak hozzám gyött,
És doktori módra jól meg is kerepölt. [...]
(*Egy csalatkozás*)⁴⁶

Mondjunk el Csöbrös védelmében: itt megfordul a történet. Szerencsésen túlélte a tíz éves vesszőfutást, és hazatért Kopács falujába, kétszer is megnősült, bár nem lett gyereke, de talán ma is élnek távoli rokonai. Ő maga Itáliában sokszor került nehéz helyzetbe, viszont az olasz nép, amely a paráznság és az ellenséges viszony révén sokszoros hátrányból indult a szemében, a doktor által mintegy visszanyerte a tekintélyét. Sztoikus bölcsesség, egyfajta érettség is kiolvasható ezekből a szövegekből, amelyek nagy része a távollét miatti szomorúság, a katonai élet száműzetés jellegű liminalitás-élményét tükrözi.

Epilógus

Eztet egy katona magárúl formálta,
Amely az országban kéntelen vándolla,
Roma országát is egy kevéssé lakta,
Ahol ez verseket zokogva formálta.

46 Uo., 53. sz., 9–10., 14., 19. és 22. versszak, 171–172.

Ferrara városát gyakran körül járta,
Erős sáncfalait könyvekkel áztatta,
Valamég el nem jött ő szabad órája,
Katonaeletből megszabadulása.

(*Egy emlékeztető versek [!]*)⁴⁷

Sokan „járták körül” ezeket a városokat. Csöbrös Istvánnak több ezer sorstársa, talán verselők is. Az általuk ismert, több helyről hozott folklór és élménykincs, akár konkrét szövegek, akár más által megverselhető emlékek mind-mind hozzáadódtak e közköltészeti mikroközösséghez. Erről keveset tudunk, de remélem, hogy fogunk még új forrásokat találni. Nem véletlen, hogy 1848. március 15-én a *12 pont* külön hangsúlyozza: „[...] magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a' külföldieket vigyék el tőlünk”. A napóleoni kor egyik legkeserűbb tapasztalata éppen a kényszerű mobilitás, a távoli országban megélt katonaság, fogság vagy betegség, az örök idegenség volt.

1859-ben a *Vasárnapi Újság* írta, hogy találtak a montagnanai Don Miguel Gyalogezred raktárában egy öreg, roncsolt töröksípöt (régí nevén tárogató), állítólag épp olyat, mint amelyet pár héttel korábban közölt a hírlap.⁴⁸ Milyen jó lenne – folytatódik a cikkeszke –, ha már ilyen távol kell állomásozniuk a magyar katonáknak, valaki meg tudná szólaltatni. Ha tényleg töröksíp volt, a napóleoni háborúk idejében cipelheték ki oda, túl az Alpokon.

47 Uo., 55. sz., 14–15. versszak, 178.

48 *Vasárnapi Újság*, 1859. december 11., 598.